

ВСТУП

Утворення Карпато-Української держави — результат багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Однак, не можемо не вказати, що короткочасне існування автономного, а згодом самостійного Закарпаття (Підкарпатська Русь, Карпатська Україна) співпало з гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка мала місце напередодні Другої світової війни. Закономірно, що міжнародний фактор робив свій відбиток на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Європі взагалі, Чехословаччині та Закарпатті — складовій її частині, зокрема. Незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, українці Закарпаття вибороли автономні права й будували свою державність у союзі з чехами і словаками.

З'ясування цих та деяких інших проблем, об'єктивне і всебічне вивчення місця і ролі Карпатської України в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни заслуговує спеціального дослідження. Віддаючи належне авторам змістовних праць з історії Закарпаття, необхідно констатувати, що з'явилася величезна кількість публікацій, які не тільки грішать фактичними помилками, а й заполітизованістю, що нерідко призводить до спотворення загального історичного процесу і місця в ньому Карпатської України. Вперше введені до наукового обігу документи дозволяють по-новому подивитися на події понад шістдесятирічної давності, радикально переосмислити попередні оцінки, повернути із забуття десятки імен.

Становище Карпатської України наприкінці 30-х років необхідно розцінювати в двох площинах: як суб'єкт політичних процесів, що відбувалися напередодні Другої світової війни у Центральній Європі, і як один з етапів боротьби українського народу за відновлення власної державності, враховуючи при цьому, що мова йде про окрему частину українських земель.

Двадцятирічне перебування в складі демократичної Чехословацької республіки створило оптимальні умови для різнобічного національно-культурного розвитку Закарпаття, хоча не варто його ідеалізувати. Завдяки

активній діяльності українських партій, товариства «Просвіта», окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краян, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до закарпатських українців, самоусвідомлення своєї ідентичності, до ідеї політичної єдності з усім українським народом.

Ставлення Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв у проведенні А.Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією на заступництво Німеччини, а автономні уряди краю одержували всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини, європейських країн, США і Канади, які бачили в автономній державі зародок майбутньої соборної України. З'ясування цієї проблеми має незаперечне науково-пізнавальне значення. Невелика гілка українського народу, одержавши матеріальну і моральну підтримку української еміграції, викликавши здивування в цілому світі, здобула можливість певною мірою проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Такої можливості не мали українці, які знаходилися під тоталітарним режимом в СРСР, у складі Польщі та Румунії.

Актуальність даного дослідження полягає також у необхідності розвінчування тверджень сучасних теоретиків неорусинства, які ставлять під сумнів належність краю до України. Вони всіляко заперечують закономірність політичних процесів, що мали тут місце в 1918-1919 рр. і, особливо, наприкінці 30-х років, роблять спробу довести, що ідея самостійності Карпатської України була привнесена на Закарпаття ззовні, зокрема з Галичини. Використані в книзі джерельні матеріали ряду вітчизняних і зарубіжних архівів аргументовано доводять всю безпідставність і псевдонауковість таких сепаратистських тлумачень. Вони, навпаки, переконують, що Карпатська Україна була творінням місцевих чинників, хоча на неї мали вплив ряд міжнародних і внутрішніх факторів.

Дана монографія готувалася до друку згідно з розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації Г.Г.Москаля «Про увічнення пам'яті захисників Карпатської України» від 16 листопада 2001 р. Тоді ж була створена робоча група, до складу якої увійшли відомі вчені, громадсько-політичні й культурні діячі, активні учасники національно-визвольних змагань українського народу. Перед членами робочої групи було покладено завдання зібрати, опрацювати та узагальнити списки захисників Карпатської України для увічнення їх пам'яті шляхом видання книги під назвою «Вони боронили Карпатську Україну». До редколегії пропонованого читачам видання увійшли відомі українські дослідники,

які вже протягом багатьох років досліджують історію Карпатської України і дотримуються чітких державницьких переконань.

Предметом наукового дослідження автори обрали висвітлення цілого комплексу проблем: аналіз міжнародного становища Карпатської України, її політичного, соціально-економічного і культурного розвитку напередодні Другої світової війни. На основі численних архівних і опублікованих джерел нами зроблена спроба узагальнюючого дослідження цілої низки проблем історії Карпатської України.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від вересня-жовтня 1938 р., коли політичні сили Закарпаття активізували свою діяльність в боротьбі за автономні права і незабаром їх здобули, до кінця березня 1939 р. — проголошення незалежності Карпатської України та початковий період окупації краю військами гортистської Угорщини. Хоча хронологічні межі даної праці визначені досить чітко, авторський колектив вважав за необхідне окремо виділити розділ «Історичні передумови Карпатської України», в якому йдеться про славі події 1918-1919 рр., подвижницьку діяльність «Просвіти» та українських політичних партій упродовж міжвоєнного періоду в історії Закарпаття.

Сьогодні, з відстані історії, можна об'єктивно оцінити роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні Карпатської України. А роль і значення цього товариства у розвитку культури і науки, поширенні освіти і знань, вихованні національної свідомості та гідності в умовах чужої держави є без перебільшення визначною. Нині ми можемо також упевнено стверджувати, що без діяльності потужного на західноукраїнських землях товариства «Просвіта», без щоденної самовідданої праці просвітян, їх невинних і невтомних зусиль в утвердженні та поширенні поміж широкими верствами суспільної національної свідомості ми не мали б ні тріумфальних виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р., ні безприкладного в історії засідання першого в історії краю українського парламенту 15 березня 1939 р., ні повторення карпатськими січовиками і студентською молоддю героїзму і трагедії Крут — на Красному полі під Хустом та в інших місцевостях Карпатської України. Завдяки «Просвіті» з'явилася чисельна молода поросль, яка пізніше у важких умовах гортистського, а відтак більшовицько-тоталітарного режимів на материнській землі та в країнах поселення українців у всьому світі усіма доступними засобами боролась за майбутнє України, за її незалежність і соборність.

Для того, щоб простежити закономірність і систематичність тих чи інших процесів (приміром, діяльність угорської іреденти в Закарпатті), робиться екскурс в минуле. Це стосується також емігрантської діяльності

активній діяльності українських партій, товариства «Просвіта», окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краян, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до закарпатських українців, самоусвідомлення своєї ідентичності, до ідеї політичної єдності з усім українським народом.

Ставлення Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв у проведенні А.Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією на заступництво Німеччини, а автономні уряди краю одержували всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини, європейських країн, США і Канади, які бачили в автономній державі зародок майбутньої соборної України. З'ясування цієї проблеми має незаперечне науково-пізнавальне значення. Невелика гілка українського народу, одержавши матеріальну і моральну підтримку української еміграції, викликавши здивування в цілому світі, здобула можливість певною мірою проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Такої можливості не мали українці, які знаходилися під тоталітарним режимом в СРСР, у складі Польщі та Румунії.

Актуальність даного дослідження полягає також у необхідності розвінчування тверджень сучасних теоретиків неорусинства, які ставлять під сумнів належність краю до України. Вони всіляко заперечують закономірність політичних процесів, що мали тут місце в 1918-1919 рр. і, особливо, наприкінці 30-х років, роблять спробу довести, що ідея самостійності Карпатської України була привнесена на Закарпаття ззовні, зокрема з Галичини. Використані в книзі джерельні матеріали ряду вітчизняних і зарубіжних архівів аргументовано доводять всю безпідставність і псевдонауковість таких сепаратистських тлумачень. Вони, навпаки, переконують, що Карпатська Україна була творінням місцевих чинників, хоча на неї мали вплив ряд міжнародних і внутрішніх факторів.

Дана монографія готувалася до друку згідно з розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації Г.Г.Москаля «Про увічнення пам'яті захисників Карпатської України» від 16 листопада 2001 р. Тоді ж була створена робоча група, до складу якої увійшли відомі вчені, громадсько-політичні й культурні діячі, активні учасники національно-визвольних змагань українського народу. Перед членами робочої групи було покладено завдання зібрати, опрацювати та узагальнити списки захисників Карпатської України для увічнення їх пам'яті шляхом видання книги під назвою «Вони боронили Карпатську Україну». До редколегії пропонованого читачам видання увійшли відомі українські дослідники,

які вже протягом багатьох років досліджують історію Карпатської України і дотримуються чітких державницьких переконань.

Предметом наукового дослідження автори обрали висвітлення цілого комплексу проблем: аналіз міжнародного становища Карпатської України, її політичного, соціально-економічного і культурного розвитку напередодні Другої світової війни. На основі численних архівних і опублікованих джерел нами зроблена спроба узагальнюючого дослідження цілої низки проблем історії Карпатської України.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від вересня-жовтня 1938 р., коли політичні сили Закарпаття активізували свою діяльність в боротьбі за автономні права і незабаром їх здобули, до кінця березня 1939 р. — проголошення незалежності Карпатської України та початковий період окупації краю військами гортистської Угорщини. Хоча хронологічні межі даної праці визначені досить чітко, авторський колектив вважав за необхідне окремо виділити розділ «Історичні передумови Карпатської України», в якому йдеться про славні події 1918-1919 рр., подвижницьку діяльність «Просвіти» та українських політичних партій упродовж міжвоєнного періоду в історії Закарпаття.

Сьогодні, з відстані історії, можна об'єктивно оцінити роль і значення товариства «Просвіта» в національно-культурному відродженні Карпатської України. А роль і значення цього товариства у розвитку культури і науки, поширенні освіти і знань, вихованні національної свідомості та гідності в умовах чужої держави є без перебільшення визначною. Нині ми можемо також упевнено стверджувати, що без діяльності потужного на західноукраїнських землях товариства «Просвіта», без щоденної самовідданої праці просвітян, їх неупинних і невтомних зусиль в утвердженні та поширенні поміж широкими верствами суспільної національної свідомості ми не мали б ні триумфальних виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р., ні безприкладного в історії засідання першого в історії краю українського парламенту 15 березня 1939 р., ні повторення карпатськими січовиками і студентською молоддю героїзму і трагедії Крут — на Красному полі під Хустом та в інших місцевостях Карпатської України. Завдяки «Просвіті» з'явилася чисельна молода поросль, яка пізніше у важких умовах гортистського, а відтак більшовицько-тоталітарного режимів на материнській землі та в країнах поселення українців у всьому світі усіма доступними засобами боролась за майбутнє України, за її незалежність і соборність.

Для того, щоб простежити закономірність і систематичність тих чи інших процесів (приміром, діяльність угорської іреденти в Закарпатті), робиться екскурс в минуле. Це стосується також емігрантської діяльності

А.Волошина та окремих членів його уряду після окупації краю. Такий відхід від хронологічних меж нашого дослідження робиться виключно для того, щоб простежити еволюцію поглядів закарпатських політичних діячів після поразки визвольних змагань 1938-1939 рр. Незважаючи на незначний відрізок часу, який аналізується в монографії, саме наприкінці 30-х років у Закарпатті відбувалися події, що викликали величезний резонанс далеко за його межами. У 1938-1939 рр. український народ Закарпаття в черговий раз переконався, що тільки незалежна Україна може бути гарантом безпеки краю. Виходячи з цього, незаперечним буде твердження, що існування Карпатської України як автономної, а згодом і незалежної держави прискорило процес возз'єднання всіх українських земель в єдиному державному механізмі.

Пропоноване наукове дослідження, про що вже йшлося, носить багатоплановий характер і ставить своєю метою об'єктивно висвітлити процеси соціально-економічного, суспільно-політичного і національно-культурного розвитку Карпатської України напередодні Другої світової війни. Для її досягнення авторський колектив намагався розв'язати цілий ряд більш конкретних завдань:

- проаналізувати внесок вітчизняних і зарубіжних вчених у дослідження різноманітних проблем історії Карпатської України наприкінці 30-х років, наголосити на питаннях, які науковцями недостатньо вивчені або перекручувались та фальсифікувались;

- зробити критичний аналіз джерел та мемуарної літератури про Карпатську Україну;

- окреслити міжнародне становище Закарпаття — складової частини Чехословаччини, акцентуючи увагу на його взаємовідносинах з Німеччиною, Угорщиною, Польщею, Румунією, Югославією та іншими державами, висвітлити «закарпатську проблему» під час роботи конференцій у Мюнхені і Комарно та Віденського арбітражу;

- уточнити мотивацію орієнтації автономних урядів краю на Німеччину, з'ясувавши еволюцію зовнішньополітичного курсу Третього Рейху щодо Карпатської України;

- показати роль організацій української еміграції в підтримці національно-визвольних змагань закарпатських українців у 1938-1939 рр.;

- висвітлити проблему громадсько-політичних взаємовідносин між українськими політичними організаціями Східної Галичини і урядом А.Волошина;

- з'ясувати стан народного господарства краю наприкінці 30-х років, наголосивши на змінах, які відбулися після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р.;

- оцінити значення і роль культурно-просвітницької праці автономних урядів, перш за все кабінету А.Волошина, в національно-культурному відродженні закарпатських українців, висвітлити розвиток освіти, літератури, театру та ряду інших культурних чинників, з'ясувати роль українських емігрантів у національно-культурному відродженні краю;

- простежити релігійні відносини у Карпатській Україні;

- дослідити вплив зовнішньополітичного фактору на внутрішньополітичне становище Закарпаття, а також охарактеризувати демократичні процеси в краї, аргументуючи причини відходу уряду А.Волошина від демократії;

- дати оцінку збройним силам Карпатської України — ОНОКС, з'ясувати питання їх кількісного складу, структури, озброєння, показати роль ОУН в утворенні січових загонів;

- ввівши нові архівні документи та використавши мемуарну літературу, неупереджено охарактеризувати участь карпатських січовиків та студентської молоді проти військ агресора, висвітлити репресії гортистів, а згодом органів НКВС-МВС проти патріотів краю;

- показати еволюцію державно-правового статусу краю (Підкарпатська Русь — автономна держава в складі Чехословаччини, Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) — складова частина федеративної Чехо-Словацької республіки, Карпатська Україна — незалежна держава), висвітлити державно-правову діяльність уряду А.Волошина;

- простежити діяльність уряду Карпатської України в еміграції, акцентуючи увагу на дипломатичних стосунках з Німеччиною та Проводом Українських Націоналістів.

Вищезазначеними завданнями далеко не вичерпується проблематика, яка піднімалася авторами на сторінках монографії. Авторський колектив провів велику роботу щодо уточнення списків загиблих і живих патріотів Карпатської України. Необхідно відзначити, що значний внесок у цю справу зробили працівники управління з питань внутрішньої політики облдержадміністрації (начальник — О.В.Ладижець), які скрупульозно опрацювали наявні відомості, відсіявши неперевірені матеріали. Для уточнення списків захисників Карпатської України група вчених у складі П.П.Чучки, В.І.Худанича та М.В.Делегана здійснила поїздку в Угорщину, де ознайомилась з багатьма фондами ряду архівів цієї країни. В котрий уже раз ми переглянули всі списки, які раніше публікувалися (П.Стерчо, В.Гренджа-Донський тощо). Однак, незважаючи на пророблену роботу, пропонувані широкому читацькому загалу списки ще далеко не повні. Угорські та польські окупанти, як правило, розстрілюючи патріотів Карпатської України, намагалися замітати сліди злочинів, не фіксуючи прізвища розстріляних чи закатованих. Отже, попереду нас чекає велика по-